

การศึกษาความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์

The Study on Diversity in Multicultural Society Based on Cultural Capital and Resources on the Thai-Cambodian Border, Surin Province

นิศานาถ แก้ววินัด¹, อุบลวรรณ สุวรรณภูสิทธิ์², ธาริณี มีเจริญ³, ศุภวิช นิยมพันธ์³
Nisanath Kaewwinud¹, Ubonwan Suwannapustit²,
Tarinee Meecharoen³, Supawit Niyomphant³

Received: 19 December 2023

Revised: 19 July 2024

Accepted: 15 August 2024

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา 2) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม และ 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป้าหมายและบุคลากรของหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 120 คน ใน 4 พื้นที่ ได้แก่ ตำบลโคกตะเคียน และตำบลแנגมุด อำเภอกาบเชิง และตำบลบักได และตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกต การสัมภาษณ์ และการประชุมกลุ่มย่อย จากนั้นนำเสนอข้อมูลในรูปแบบ การวิเคราะห์เชิงพรรณนา ทำให้เห็นภาพรวมของข้อมูลและความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล ผลการวิจัยพบว่า 1) บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชามีความหลากหลายทางประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และความหลากหลายทางภาษา 2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม ทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ได้แก่ 3 ส ประกอบด้วย (1) การสื่อสารระหว่างกัน คือ การพูดคุย กำหนดกฎ กติกา ข้อตกลง เพื่อลดความขัดแย้ง (2) การสร้างสรรค์ โดยสร้างสัมพันธภาพ สร้างพื้นที่เรียนรู้ และนำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลง และ (3) การสนับสนุน ในที่นี้คือ การส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดหรือให้มีกิจกรรม/วัฒนธรรม/งานประเพณี โดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของทุกภาคส่วน และ 3) การจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมที่เหมาะสม คือ การกำหนดวิธีการ แนวทาง

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, e-mail: nisanathk@srru.ac.th

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, e-mail: s_ubonwan@srru.ac.th

³ อาจารย์, คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

¹ Assistant Professor, Faculty of Industrial Technology, Surindra Rajabhat University

² Assistant Professor, Faculty of Management Science, Surindra Rajabhat University

³ Lecturer, Faculty of Industrial Technology, Surindra Rajabhat University

หรือกระบวนการในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีความแตกต่างในด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม และอัตลักษณ์

คำสำคัญ: สังคมพหุวัฒนธรรม, ทุนทางวัฒนธรรม, ชายแดนไทย-กัมพูชา

Abstract

This research aimed to: 1) survey and study the diversity in multicultural society based on cultural capital and resources on the Thai-Cambodian border, 2) to analyze factors that affected on the increasing of diversity of multicultural society, and 3) to present approaches how to manage the diversity in multicultural society based on cultural capital and resources on the Thai-Cambodian border. There were 120 key informants who lived in the target communities and were related government officers from 4 sub-districts: Khok Takhian and Naeng Mud in Kap Choeng district, and Bak Dai and Ta Miang in Phanom Dong Rak district, Surin province. Data were collected via observation, interview, and focus group discussion. Then researchers presented the data in a descriptive analysis format, providing an overview of the data and the relationships between the data points. The results were: 1) on the Thai-Cambodian border, there were various traditions, beliefs, rituals, ethnic groups, and languages. 2) Factors affecting on the increasing diversity of multicultural cultural capital and resources on the Thai-Cambodian border were 3 Cs; (1) Communication: talking about regulations, rules, and agreements for conflict reduction, (2) Creativity: relationship building, and learning space creation for creating changes, and (3) Convenience: encouraging the creatich of activities, cultures, or traditions by stakeholder participation. And (3) the suitable diversity management in multicultural society was determining procedures, approaches, or processes how to live together in a community with various ethnicities, religious, languages, cultures, and identities.

Keywords: Multicultural Society, Cultural Capital, Thai-Cambodian Border

บทนำ

จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีอาณาเขตติดกับประเทศกัมพูชา โดยมีเทือกเขาพนมดงรักทอดยาวตามแนวเขตแดนไทย - กัมพูชา ทางด้านตอนใต้ของจังหวัด ทำให้บริเวณดังกล่าวยังคงมีทรัพยากร ธรรมชาติ ที่สมบูรณ์ และหลากหลาย อีกทั้งยังเป็นเส้นทางเชื่อมต่อประเทศกัมพูชากับภาคอีสานตอนใต้ที่สำคัญผ่านจุดผ่านแดนถาวรช่องจอม นอกจากนี้ บริเวณชายแดนไทยกัมพูชายังเป็นที่อยู่อาศัย

ของคนหลากหลายเชื้อชาติ และมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น ชาวไทยเชื้อสายกูย ซึ่งเป็นกลุ่มคนพื้นเมืองที่มีความสามารถในการจับช้าง ชาวไทยเชื้อสายเขมรที่มีอัตลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่นแตกต่างจากชาวอีสานทั่วไป ทั้งด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปหัตถกรรม นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย และได้นำวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมอันเป็น

เอกลักษณ์ตามสภาพของทรัพยากรในท้องถิ่นนั้นๆ (อุบลวรรณ สุวรรณภูสิทธิ์ และคณะ, 2565) ในขณะที่เดียวกันได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมตะวันตกที่แพร่เข้ามา แต่วัฒนธรรมพื้นบ้านก็ยังดำรงอยู่ แต่อาจจะยังไม่ได้มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ

ทั้งนี้ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของระบบคุณค่าร่วมของสังคมที่ถูกเรียนรู้ผ่านและถ่ายทอดได้ สิ่งที่ถูกถ่ายทอดมีทั้งสิ่งที่เป็นความคิด อารมณ์ ความรู้สึกที่ผูกติดอยู่กับความคิดและพฤติกรรมที่แปรความคิดออกมาเป็นการกระทำ วัฒนธรรมจึงมีทั้งด้านที่เป็นนามธรรม คือ ตัวระบบคิด โลกทัศน์หรือความเชื่อ ซึ่งแสดงออกเป็นรูปธรรมได้ในหลายลักษณะ ตั้งแต่วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง งานศิลปะ พิธีกรรม หรือธรรมเนียมแบบแผนของความประพฤติร่วม กฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมต่างๆ ล้วนเกิดขึ้น และเป็นผลของการปรับเปลี่ยนสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ อยู่เสมอ ทั้งนี้ วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดหรือกำกับบุคลิกภาพทางสังคมและการดำรงอยู่ของมนุษย์ ผ่านภาษา อารมณ์ ความรู้สึก ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความเป็นสุนทรีย์ ลักษณะทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณี สภาวะการณ์ เช่นนี้ทำให้นัยยะทางวัฒนธรรมมีเนื้อหาที่หลากหลาย ทำให้เกิดเป็นเรื่องเล่ามากมายในรูปแบบต่างๆ ผ่านประสบการณ์ในชีวิตของตนเองและกลุ่มสังคมในช่วงเวลาหนึ่งๆ ให้คนในสังคมได้รับรู้และสืบทอดต่อกันมา (โสภิ อุ่นทะยา และปณิตา น้อยหลุ่มเลา, 2564) นอกจากนี้ ในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่างก็มีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ ส่วนความหลากหลายของสภาพแวดล้อมที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คน อันเป็นเงื่อนไขในการกำหนดทรัพยากรที่จะนำมาประกอบอาหาร ดังนั้น การเรียนรู้อัตลักษณ์การบริโภคอาหารในวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคอีสาน จึง

เป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการทำความเข้าใจแบบแผนหรือองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือใน การอนุรักษ์หรือพัฒนาให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านคุณค่าและมูลค่า (อุทิศ ทาหอม และสุนันท์ เสนารัตน์, 2561)

คณะผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา โดยพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาในงานวิจัยนี้ หมายถึง พื้นที่เป้าหมายในการวิจัย ได้แก่ ตำบลโคกตะเคียน และตำบลแ่งมุด อำเภอกาบเชิง และตำบลักไฉ และตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ประชาชนมีภาษาพูด วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อของกลุ่มชนในสังคมนั้นๆ โดยเฉพาะ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-เขมร ไทย-ลาย และไทย-กูย ทั้งนี้ เพื่อการพัฒนาพื้นที่ที่เป็นกลไกสำคัญขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก และเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาการพึ่งตนเองและการจัดการตนเองบนฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และชุมชนมีความสามารถในการพัฒนาการพึ่งพาตนเองและ การจัดการตนเองเพิ่มขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา
2. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างเสริมบนความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม ทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างเสริมบนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา

แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางวัฒนธรรม และสิทธิของคนกลุ่มน้อยในประเทศอยู่ในช่วงก่อตัวคำภาษาไทย “พหุวัฒนธรรม” ที่หมายถึงพหุวัฒนธรรมนิยม (Multiculturalism) และความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Cultural Diversity) ถูกใช้โดยนักวิชาการและภาคประชาสังคมในการทำทนายวาทกรรมหลักเกี่ยวกับความเป็นหนึ่งเดียวทางวัฒนธรรม การครอบงำทางวัฒนธรรม (ศิริจิต สุนันตะ, 2559) โดยเมื่อไม่นานมานี้หน่วยงานของรัฐและผู้มีส่วนในการกำหนดนโยบายเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับ การส่งเสริมความหลากหลาย ความสนใจใหม่ๆ ต่อความหลากหลายในประเทศไทยได้รับแรงบันดาลใจจากแนวคิดและการปฏิบัติสากลว่าด้วยสิทธิพลเมือง แต่ในขณะเดียวกันก็ปรากฏอิทธิพลของความสัมพันธ์ทางสังคมแบบลำดับชั้นซึ่งมีมาตั้งแต่ก่อนการเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ ขณะที่พหุวัฒนธรรม (Multiculturalism/ Cultural Pluralism) คือ การอธิบายถึงการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอันหลากหลายที่อยู่ในชุมชนเดียวกันโดยปราศจากการครอบงำผูกขาดของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง ทุกวัฒนธรรมสามารถเป็นที่ยอมรับของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริบทสังคมเดียวกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อข้ามผ่านความแตกแยกขัดแย้งอันเนื่องมาจากความแตกต่างทางเชื้อชาติ เพศ ศาสนา (พรชัย นาคสีทอง และอนินทร์ พุฒิชัยติ, 2557) ทั้งนี้จากผลการศึกษาของ เจน สุขศรีทอง และคณะ (2564) สรุปได้ว่า สังคมพหุวัฒนธรรมอันมีความหลากหลาย ซึ่งความหมายโดยรวมนั้นหมายถึง สังคมที่อยู่ร่วมกันภายใต้วัฒนธรรมอันมีความหลากหลายแตกต่างกัน ลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรมนั้นมีทั้งในแบบที่เป็นพหุวัฒนธรรมนิยมแบบอนุรักษ์นิยม (Conservative Multiculturalism) พหุวัฒนธรรมนิยมแบบเสรีนิยม (Liberal

Multiculturalism) พหุวัฒนธรรมเชิงวิพากษ์ (Critical Multiculturalism) โดยมีตัวแบบการใช้สังคมพหุวัฒนธรรมในลักษณะต่างๆ หลากหลายประเทศ เช่น ประเทศออสเตรเลีย ประเทศมาเลเซีย และแม้แต่อังกฤษนานาชาติอย่าง ประเทศมาเลเซีย ในขณะที่พระมหากษัตริย์ จิตติธรรมโม, คงสุทนต์ แพ่งทรัพย์ และพูนศักดิ์ กมล (2562) ได้นิยามว่า สังคมพหุวัฒนธรรม หมายถึง สังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ศาสนา วิถีชีวิต ความคิด และวิถีปฏิบัติของกลุ่มชนในสังคมนั้นๆ เพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขสามัคคี และการเปิดรับ การไหลบ่าทางวัฒนธรรม ซึ่งความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม ในงานวิจัยนี้หมายถึง สังคมที่อยู่ร่วมกันภายใต้วัฒนธรรม ศาสนา วิถีชีวิต ความคิดและวิถีปฏิบัติอันมีความหลากหลายแตกต่างกัน ของกลุ่มชนในสังคมนั้นๆ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-เขมร ไทย-ลาว และไทย-กูย เพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขสามัคคี และการเปิดรับ การไหลบ่าทางวัฒนธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรม เป็นบริบทที่สื่อความหมายทางสังคมที่ยอมรับร่วมกัน มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคน มีอิทธิพลต่อคน มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตเราวัฒนธรรมแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติเป็นศักดิ์ศรีของชาติ วัฒนธรรมเป็นเครื่องประสานความสามัคคีของคนในชาติ ช่วยให้เกิดความมั่นคง มีความแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิสังคมแต่ละแห่งสังคมใดมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมถือเป็นความมั่นคง เป็นต้น ทุนทางสังคมที่ล้ำค่าเป็นความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ มีการสั่งสมและสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งจากสังคมหนึ่ง ไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้ ทำให้ก่อให้เกิดผลดีกรรมและผลผลิต ทั้งที่เป็น

รูปธรรมและนามธรรม (พระครูปลัดสฐาวัณห์, 2566) โดยทุนทางวัฒนธรรม ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ทรัพย์สินมรดกทางวัฒนธรรมอันมีมูลค่าและคุณค่าต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ ที่ได้มีการสั่งสมสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีทั้งสิ่งที่จับต้องได้และสิ่งที่จับต้องไม่ได้ สิ่งที่จับต้องได้ เช่น วัตถุสิ่งของต่างๆ โบราณสถาน และโบราณวัตถุ เป็นต้น ส่วนสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น ภูมิปัญญา ความรู้ ความเชื่อ และค่านิยม เป็นต้น ทรัพย์สินมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้จะถูกนำมาแปลงให้กลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมูลค่าในตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในรูปสินค้าและบริการ หรือแนวความคิด แบบแผนความประพฤติปฏิบัติต่างๆ เพื่อใช้สิ่งเหล่านี้ ในการพัฒนาขับเคลื่อนสังคมท้องถิ่นต่อไป สำหรับประเทศไทยประกอบด้วยประชากรที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม และความแตกต่างกันนั้น เหตุผลหนึ่งมาจากการอาศัยในท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันหรือการอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกันจะส่งผลหรือส่งอิทธิพลไปสู่วัฒนธรรมให้เกิดความแตกต่างกันไปด้วย หมายความว่าเมื่อสังคมขยายใหญ่ขึ้น การปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Interaction) จึงเกิดขึ้น โดยมีทั้งลักษณะที่มีความสอดคล้องและที่มีความขัดแย้งกัน เช่น การปรับตัว (Adaptation) การสังสรรค์ทางวัฒนธรรม (Acculturation) การกลมกลืนทางวัฒนธรรม (Cultural Assimilation) การบูรณาการทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) หรือความขัดแย้งทางวัฒนธรรม (Cultural Conflict) (โอภาส เกาไศยาภรณ์, 2557)

วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป้าหมายและบุคลากรของหน่วยงาน

ภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่มีความรู้ ประสบการณ์เกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาจังหวัดสุรินทร์ อาทิ บุคลากรจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน และอาสาสมัครในพื้นที่ จำนวน 120 ราย ใน 4 พื้นที่ พื้นที่ละ 30 คน ได้แก่ ตำบลโคกตะเคียน และตำบลแวงมุด อำเภอกาบเชิง และตำบลบักได และตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เป็นการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยมีเกณฑ์การคัดเลือก ดังนี้ 1) เป็นประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป้าหมาย หรือบุคลากรของหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่มีความรู้ ประสบการณ์เกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาจังหวัดสุรินทร์ 2) อาศัยอยู่ในชุมชนเป้าหมายไม่น้อยกว่า 5 ปี กรณีที่เป็นบุคลากรของหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องต้องทำงานในพื้นที่ไม่น้อยกว่า 2 ปี เพื่อให้ได้ความมีประสิทธิภาพของข้อมูลที่เป็นจริง ถูกต้อง หรือความสมบูรณ์ของข้อมูล ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ให้ความสำคัญกับข้อมูล และความสามารถในการวิเคราะห์ของผู้วิจัย โดยยึดหลักจริยธรรมการวิจัย ได้แก่ หลักความยินยอมให้ข้อมูล และการรักษาความลับ ซึ่งงานวิจัยอาศัยความสมัครใจของผู้ให้ข้อมูลหลังจากชี้แจงโครงการวิจัยแก่อาสาสมัคร

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ คณะผู้วิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลโดย การสังเกต การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย และการจัดเวทีเสวนา ในประเด็นความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จำนวน 6 ข้อ ได้แก่ ประวัติชุมชน อัตลักษณ์ชุมชน ผู้คนอัตลักษณ์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา / ปราชญ์ ที่โดดเด่น ปฏิทินชุมชน และแผนที่ชุมชน ในประเด็นความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในการเพิ่มมูลค่า

เศรษฐกิจสร้างสรรค์บนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากร จำนวน 17 ข้อ อาทิ การรวมกลุ่มทางสังคม/ทางเศรษฐกิจ ผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่น พื้นที่สาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน และแหล่งท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่ ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยด้วยการหาความเที่ยงตรง (Validity) โดยค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) มีค่าระหว่าง 0.67-1.00 โดยคณะผู้วิจัยได้ชี้แจงรายละเอียดและขอความยินยอมเข้าร่วมการวิจัย ทั้งนี้ผู้ให้ข้อมูลรับทราบรายละเอียดของการวิจัย และยินยอมเข้าร่วมงานวิจัย ทั้งนี้ ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ระหว่างเดือนเมษายน-สิงหาคม พ.ศ. 2565

3. การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยสรุปข้อมูลที่ได้สำหรับใช้เป็นหลักฐานในการวิจัย เพื่อนำไปช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลให้เกิดความสมบูรณ์ครบถ้วนและครอบคลุมมากที่สุด ดำเนินการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลว่าข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้นั้นมีคุณภาพน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด และมีความครบถ้วนสมบูรณ์หรือไม่ ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) (เอี่ยมพร หลินเจริญ, 2552) ซึ่งในการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยนำเอาข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าวิจัย ทั้งข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิจากการเก็บรวบรวมจากการสังเคราะห์เอกสาร การสังเกต การประชุมกลุ่มย่อยมารวบรวมให้เป็นระบบ จากนั้นนำเสนอข้อมูลในรูปแบบการวิเคราะห์เชิงพรรณนาร่วมกับเอกสารแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้เห็นภาพรวมของข้อมูล และความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล

ผลการศึกษา

คณะผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. จากการสังเกต การสัมภาษณ์ และประชุมกลุ่มย่อยผู้ให้ข้อมูลในประเด็นความ

หลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า ในพื้นที่ตำบลโคกตะเคียน ตำบลแנגมุด อำเภอทาบเซียง และตำบลบักได และตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก มีภูมิทัศน์ที่น่าสนใจเนื่องจากเป็นที่ราบเชิงเขาพนมดงรักที่แบ่งเขตชายแดนไทย-กัมพูชา และเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ ทำให้เป็นภูมิทัศน์อัตลักษณ์ที่โดดเด่น มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมการกินที่ผสมผสานกลมกลืนประชาชนนิยมทำอาหาร อาทิ ลาบ น้ำพริก แกงปิ้งย่าง หมก คั่ว ผัด โดยอาหารพื้นถิ่นจะนิยมรับประทานและใช้เป็นเครื่องประกอบงานพิธีต่างๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จะมีความเชื่อ ข้อห้ามเกี่ยวกับอาหารในงานพิธีแตกต่างกัน อาทิ ชาติพันธุ์เขมรในงานแต่งงานต้องมีเป็ด ไก่ เป็นคู่ ชาติพันธุ์ลาวต้องมีหมู และชาติพันธุ์เขมรเชื่อว่างานศพไม่ควรใช้อาหารที่เป็นเส้น

ด้านอัตลักษณ์ผู้คนบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ได้แก่ ภาษา การแต่งกาย และการประกอบอาชีพ พบว่า การแต่งกาย ที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ไม่แตกต่างกัน ทุกกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ด้วยกันได้อย่างกลมกลืน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน อาศัยพึ่งพากันได้ ไม่มีปัญหาในการสื่อสาร การแต่งกายคล้ายคลึงกันไม่ว่าจะเป็นชาติพันธุ์ใด อีกทั้งในปัจจุบัน วัฒนธรรมประเพณี การประกอบอาชีพ คล้ายคลึงกันหมด ในขณะที่ด้านภาษา พบว่า หากเป็นชาติพันธุ์ลาวจะสามารถสื่อสารภาษาเขมรได้ และชาติพันธุ์เขมรจะสามารถสื่อสารภาษาลาวได้ ในขณะที่ชาติพันธุ์กวยจะสามารถสื่อสารได้ทั้งกวย ลาว และเขมร โดยส่วนใหญ่จะพูดภาษาท้องถิ่นผสมภาษาไทย นอกจากนี้ ยังพบว่า ในชุมชนที่ส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์เขมร จะมีชาติพันธุ์ลาวหรือกวยอาศัยอยู่ร่วมกันในสัดส่วนที่เท่ากันหรือน้อยกว่า ในขณะที่บางชุมชนจะเป็นที่อยู่อาศัยของชาติพันธุ์ลาว

ด้านวัฒนธรรม (ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม) พบว่า ประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่นับถือ ศาสนาพุทธ ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีจึงเป็นไปตามครรลองธรรมทางพระพุทธศาสนา และความเชื่อของชาวบ้าน ทั้งนี้ ชุมชนบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ยังมีประเพณี ความเชื่อ และค่านิยมแบบดั้งเดิมผสมความเชื่อและแนวคิดสมัยใหม่ และยังเคารพในสิ่งที่มองไม่เห็นแต่มีอิทธิพลทางด้านจิตใจ จิตวิญญาณต่อคนในพื้นที่ อาทิ สถานที่หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาลปู่ตาหรือสิม ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ โบราณสถานที่สำคัญ

ด้านภูมิปัญญา/ปราชญ์ในชุมชน พบว่า บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น มีการแลกเปลี่ยน ภูมิปัญญา บันทึก ถ่ายทอด โดยปราชญ์ในชุมชน อาทิ ภูมิปัญญาหมอฟันบ้าน ภูมิปัญญาในการทอผ้า ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพร ภูมิปัญญาเพื่อการอยู่ร่วมกัน ปราชญ์ชุมชนด้านประเพณี วัฒนธรรม ปราชญ์ชุมชนด้านดนตรีพื้นบ้าน ปราชญ์ในชุมชนด้านเกษตร ปราชญ์ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน ประกอบกับในปัจจุบันยังมีกิจกรรม/วัฒนธรรม/งานประเพณีที่โดดเด่นของพื้นที่ที่ยังคงมีพิธีกรรม ความเชื่อของ แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์

2. การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อประชุมระดมความคิดเห็น ในประเด็นของปัจจัยที่ส่งผลต่อการเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม ทunesทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ซึ่งประเด็นต่างๆ เหล่านี้เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาชุมชนที่ทำให้เห็นภาพของข้อมูลได้รวดเร็วและครอบคลุม พบว่า สาเหตุที่บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจาก บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีความอุดมสมบูรณ์ มีธรรมชาติที่สวยงาม เป็นพื้นที่ต้นน้ำ เหมาะกับการทำเกษตรกรรม มีอาณาเขตที่สามารถติดต่อ

เชื่อมโยงค้าขายกับคนกัมพูชาได้ง่าย เส้นทางสัญจรสะดวกจึงมีกลุ่มชาติพันธุ์มาอาศัยหลากหลาย ประกอบกับนโยบายของภาครัฐในการจัดสรรพื้นที่ทำกินให้ราษฎรที่สนใจอยากมาอยู่บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จึงเกิดจากการย้ายถิ่นฐานมาจากพื้นที่อื่นมาอยู่ร่วมกันในพื้นที่ชายแดน มาจับจองที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย

โดยข้อดี และโอกาสของชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ติดชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ มีธรรมชาติที่สวยงาม อุดมสมบูรณ์สามารถหาอาหาร ของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ สมุนไพร มาทำเป็นอาหารรับประทานในครัวเรือนได้ และได้ลดค่าครองชีพ ประชาชนในชุมชนสมัครสมานสามัคคี ไม่แบ่งแยก ได้เรียนรู้ภาษาหลายภาษา หน่วยงานภาครัฐให้ความสำคัญกับพื้นที่ ดูแลเอาใจใส่ให้ความเชื่อมั่นในความปลอดภัยในความของประชาชน มีเจ้าหน้าที่ทหารคอยดูแลเขตพื้นที่ที่ติดชายแดนไทย-กัมพูชาคอยตรวจสอบดูแลพื้นที่เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวกับความมั่นคงของประเทศ อาทิ โครงการตามพระราชดำริ อีกทั้งปัจจุบัน และอนาคต บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีทรัพยากรท่องเที่ยวที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงการค้าขายกับทางกัมพูชา สามารถสร้างอาชีพที่หลากหลาย และรายได้ให้กับประชาชนในพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

สำหรับข้อจำกัด/อุปสรรคของชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ติดชายแดนไทย-กัมพูชา เกิดจากในอดีตคนกัมพูชาข้ามฝั่งมาลักขโมยวัวควายหรืออาหารของคนในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีแล้ว ปัจจุบันข้อจำกัดหรืออุปสรรคที่พบส่วนใหญ่จะเป็นภัยจากการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า โดยเฉพาะไม้พยุง สัตว์ป่าออกมาทำลายข้าวของพืชผลทางการเกษตร อาทิ ช้างป่า จึงต้องมีการเฝ้าระวัง จัดเวรยาม การติดตั้งกล้องวงจรปิด ปัญหากการ

ลักลอบเข้าเมืองของคนกัมพูชาแบบผิดกฎหมาย มีความเสี่ยงสถานการณ์ความมั่นคง อาทิ การสู้รบของประเทศเพื่อนบ้าน การปะทะของหน่วยทหารกับกองกำลังต่างชาติซึ่งทำให้มี การสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน บางพื้นที่ถูกระเบิดที่ยังไม่ถูกทำลายทำให้เข้าไปหาของป่าไม่ได้ บางครั้งยังถูกคนภายนอกพื้นที่มองว่าคนชายแดน (เขมร) ไม่มีการศึกษา อยู่ใกล้ศาสนาในมาตังที่ชายแดนทำให้คนในชุมชนบางคนไปเล่นส่งผลให้มีหนี้สิน

ทั้งนี้ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม ทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ได้แก่ 3 ประกอบด้วย สื่อสาร สร้างสรรค์ และสนับสนุน ดังนี้

1) การสื่อสารระหว่างคนในชุมชน เนื่องจากการสื่อสาร พูดคุยกันระหว่างคนในชุมชน การตั้งกฎ กติกาหรือข้อตกลงร่วมกันในชุมชน จะช่วยลดความขัดแย้ง สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยวิธีการสื่อสารที่สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ การที่ผู้นำและสมาชิกในชุมชนกลุ่มองค์กรชุมชน เครือข่ายประชาคมมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชน โดยใช้เวทีหรือพื้นที่สาธารณะในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ

2) การสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นการสร้างสิ่งใหม่ๆ ที่มีคุณค่า ความคิดเชื่อมโยงที่พยายามหาทางออกหลายๆ ทาง ใช้ความคิดที่หลากหลาย แสวงหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ และนอกกรอบ เหล่านี้จะทำให้เกิดการสร้างสัมพันธภาพ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม และกิจกรรมทางศาสนาในชุมชน และการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ โดยการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงได้ง่ายผ่านกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน อาทิ ศูนย์เรียนรู้ วัด โรงเรียน ศาลาประชาคม ซึ่งกิจกรรมต่างๆ

เหล่านี้ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ขึ้น เกิดการพัฒนา และกลายเป็นชุมชนนวัตกรรมในที่สุด

3) การสนับสนุน ในที่นี้คือ การส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดหรือให้มีกิจกรรม/วัฒนธรรม/งานประเพณี โดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของทุกภาคส่วน ตั้งแต่การมีส่วนร่วมด้านการวางแผน (Planning) การมีส่วนร่วมด้านการจัดสรรหาทรัพยากร (Allocation) การมีส่วนร่วมในการร่วมมือประสานงาน (Co-ordination) และการมีส่วนร่วมด้านการประเมินผล (Evaluation)

3. การจัดเวทีเสวนา เพื่อประชุมระดมความคิดเห็น ในประเด็นของแนวทางการจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า ในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ทุกกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ด้วยกันได้อย่างกลมกลืน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน อาศัยพึ่งพากันได้ ไม่มีปัญหาในการสื่อสาร การแต่งกายคล้ายคลึงกันไม่ว่าจะเป็นชาติพันธุ์ใด อีกทั้งในปัจจุบัน วัฒนธรรมประเพณี การประกอบอาชีพ คล้ายคลึงกัน ซึ่งสามารถสรุปประเด็นความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ใน 3 ประเด็น ใน 3 ประเด็น ดังนี้ 1) ความหลากหลายทางประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม อาทิ ความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ 2) ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ซึ่งบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วยชาติพันธุ์ไทย-เขมร ชาติพันธุ์ไทย-ลาว และชาติพันธุ์ไทย-กูย และ 3) ความหลากหลายทางภาษา ได้แก่ ภาษาไทย ภาษาเขมร ภาษาอีสาน ภาษากูย

ทั้งนี้ ปัจจัยทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นสื่อสำคัญที่จะเชื่อมประชาชนให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ตลอดจนการผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางศาสนา จะเป็นการสร้างการรับรู้และยอมรับในกระบวนการของการอยู่ร่วมกันแบบสังคมพหุวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้ว่า บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์ ในอดีตประชาชนในแต่ละชาติพันธุ์มีความคิด ความเชื่อที่มีความแตกต่างหลากหลาย หากแต่ได้เชื่อมโยงความสัมพันธ์เกี่ยวกับประเพณี ความเชื่อและวิถีชีวิตและมาอยู่ร่วมกันหรือมีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคมแล้วแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบความคิดเจตคติ และพฤติกรรมที่หลากหลายต่างกัน หรือเป็นวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้คนและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของชุมชนจากต่างวัฒนธรรม ดังนั้น การจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาจึงเป็นวิธีการ แนวทาง หรือกระบวนการในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีความแตกต่างในด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม และอัตลักษณ์

สรุปและอภิปรายผล

1. ผลศึกษาความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์มีภูมิทัศน์ที่น่าสนใจเนื่องจากเป็นที่ราบเชิงเขาพนมดงรักที่แบ่งเขตชายแดนไทย-กัมพูชา และเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ ทำให้เป็นภูมิทัศน์อัตลักษณ์ที่โดดเด่น มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่ผสมผสานกลมกลืน ทั้งในด้านอัตลักษณ์ของผู้คน ไม่ว่าจะเป็นภาษา การแต่งกาย และการประกอบชีพทั้งนี้ในด้านวัฒนธรรม (ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม) พบว่า ประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีจึงเป็นไปตามครรลองธรรมทางพระพุทธศาสนา และความเชื่อของ

ชาวบ้าน ทั้งนี้ ชุมชนบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ยังมีประเพณี ความเชื่อ และค่านิยมแบบดั้งเดิมผสมความเชื่อและแนวคิดสมัยใหม่ และยังคงเคารพในสิ่งที่มองไม่เห็นแต่มีอิทธิพลทางด้านจิตใจ จิตวิญญาณต่อคนในพื้นที่ อาทิ สถานที่หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาลปู่ตาหรือลิม ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ โบราณสถานที่สำคัญ สำหรับด้าน ภูมิปัญญา/ปราชญ์ในชุมชน พบว่า บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น มีการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญา บันทึก ถ่ายทอดโดยปราชญ์ในชุมชน อาทิ ภูมิปัญญาหมอมือพื้นบ้าน ภูมิปัญญาในการทอผ้า ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพร ภูมิปัญญาเพื่อการอยู่ร่วมกัน ปราชญ์ชุมชนด้านประเพณีวัฒนธรรม ปราชญ์ชุมชนด้านดนตรี พื้นบ้าน ปราชญ์ในชุมชนด้านเกษตร ปราชญ์ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน สอดคล้องกับงานวิจัยของ ชันทอง วัฒนะประดิษฐ์ และคณะ (2564) พบว่า 1) สภาพบริบทวิถีการดำเนินชีวิตการอยู่ร่วมกัน ทั้ง 5 ชุมชนแตกต่างกันไปตามบริบทของพื้นที่ที่มีความเป็นพหุวัฒนธรรมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข มีความรักสามัคคี และเข้าใจบริบทความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันแต่ไม่แตกแยก ให้เกียรติเคารพซึ่งกันและกัน วิธีปฏิบัติที่พึงปฏิบัติต่อกันที่ไม่ขัดต่อหลักศาสนาและสร้างสัมพันธ์ในชุมชนจากรุ่นสู่รุ่น และ 2) รูปแบบการสร้างสังคมพหุวัฒนธรรมไร้รอยต่อทางศาสนา มี 4 องค์ประกอบเรียกว่า PALC คือ 1) กระบวนทัศน์พื้นฐาน ความรู้สึกไม่แบ่งแยกเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ไร้รอยต่อทางศาสนา 2) ผู้นำทางศาสนาและปราชญ์ชาวบ้าน มีวิสัยทัศน์ มีคุณธรรม เป็นต้นแบบที่ดีให้กับชุมชน 3) กิจกรรมและการดำเนินชีวิต มีกิจกรรมจิตอาสาอยู่บนพื้นฐานของหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และ 4) ปัญหาและการแก้ไขความขัดแย้งในชุมชน เป็นชุมชนที่มีความรักสามัคคี ให้ความเสมอภาค เคารพในสิทธิ ให้เกียรติ และปฏิบัติตามกฎกติกาของชุมชน

2. ผลการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม ทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่าสาเหตุที่บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีความอุดมสมบูรณ์ มีธรรมชาติที่สวยงาม เป็นพื้นที่ต้นน้ำ เหมาะกับการทำเกษตรกรรม มีอาณาเขตที่สามารถติดต่อเชื่อมโยงค้าขายกับคนกัมพูชาได้ง่าย เส้นทางสัญจรสะดวกจึงมีกลุ่มชาติพันธุ์มาอาศัยหลากหลาย ประกอบกับนโยบายของภาครัฐในการจัดสรรพื้นที่ทำกินให้ราษฎรที่สนใจอยากมาอยู่บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จึงเกิดจากการย้ายถิ่นฐานมาจากพื้นที่อื่นมาอยู่ร่วมกันในพื้นที่ชายแดน มาจับจองที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย อีกทั้ง หน่วยงานภาครัฐให้ความสำคัญกับพื้นที่ ดูแลเอาใจใส่ให้ความเชื่อมั่นในความปลอดภัยในความของประชาชน มีเจ้าหน้าที่ทหารคอยดูแลเขตพื้นที่ที่ติดชายแดนไทยกัมพูชาคอยตรวจสอบดูแลพื้นที่ที่เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวกับความมั่นคงของประเทศ อาทิ โครงการตามพระราชดำริฯ ประกอบกับบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีทรัพยากรท้องถิ่นที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงการค้าขายกับทางกัมพูชา สามารถสร้างอาชีพที่หลากหลายและรายได้ให้กับประชาชนในพื้นที่ได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับผลการศึกษาของ บัญญัติ สาลิ และชัยวัฒน์ เสาทอง (2565) อธิบายว่า ประเทศไทยมีชายแดนติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งทางบกและทางน้ำ ในส่วนของอาณาเขตที่ติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา (Kingdom of Cambodia) นั้นชายแดนส่วนใหญ่อยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ที่มีเทือกเขาพนมดงรักเป็นพรมแดนตามธรรมชาติ ซึ่งมีความยาวร่วม 500 กิโลเมตร โดยประชากรส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่สองฟากฝั่งเทือกเขาดังกล่าวโดยเฉพาะ “อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดน”

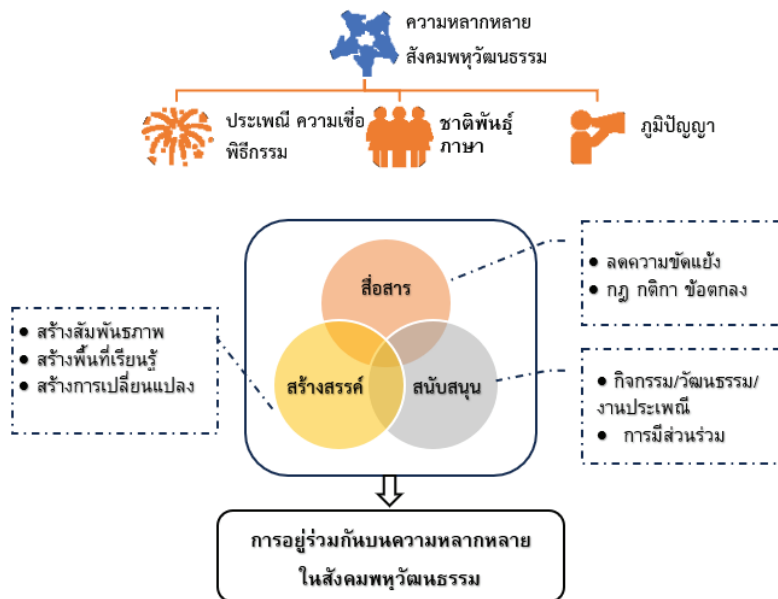
(Borderlands) ส่วนใหญ่พูดภาษาเขมร และมีความคล้ายคลึงกันทั้งทางด้านภาษา สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ทั้งยังมีปฏิสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนานนับแต่อดีต ทั้งความสัมพันธ์ที่ดีผ่านรูปแบบของเครือญาติ การแต่งงาน ญาติพี่น้อง เพื่อน ผู้รับอุปถัมภ์-ผู้ให้อุปถัมภ์ การจับจ่ายซื้อของเพื่อการอุปโภคบริโภค การเข้ามาเป็นแรงงานการค้าขาย การเข้าร่วมเทศกาลงานบุญต่างๆ

ทั้งนี้ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม ทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ได้แก่ 3 ส ประกอบด้วย 1) การสื่อสารระหว่างคนในชุมชน และระหว่างคนในชุมชนกับภายนอก เนื่องจากการสื่อสารพูดคุยกันระหว่างคนในชุมชน การตั้งกฎ กติกาหรือข้อตกลงร่วมกันในชุมชน จะช่วยลดความขัดแย้งสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน 2) การสร้างสรรค์ซึ่งเป็นการสร้างสิ่งใหม่ๆ ที่มีคุณค่า ความคิดเชื่อมโยงที่พยายามหาทางออกหลายๆ ทาง ใช้ความคิดที่หลากหลาย แสวงหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ และนอกกรอบ เหล่านี้จะทำให้เกิดการสร้างสัมพันธภาพการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ การสร้างพื้นที่การเรียนรู้ ซึ่งกิจกรรมต่างๆ นำไปสู่ การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เกิดการพัฒนา และกลายเป็นชุมชนนวัตกรรมในที่สุด และ 3) การสนับสนุน ในที่นี้คือ การส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดหรือให้มีกิจกรรม/วัฒนธรรม/งานประเพณี โดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของทุกภาคส่วน ตั้งแต่การมีส่วนร่วมด้านการวางแผน (Planning) การมีส่วนร่วมด้านการจัดสรรทรัพยากร (Allocation) การมีส่วนร่วมในการร่วมมือประสานงาน (Co-ordination) และการมีส่วนร่วมด้านการประเมินผล (Evaluation) สอดคล้องกับผลการวิจัยของ อนุกุล ศิริจันทร์ (2562) พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการ

บริหารงานด้วยวัตถุประสงค์ เพื่อให้เกิดความร่วมมือปฏิบัติงาน ติดต่อสื่อสาร การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนต่อการบริหารสถานศึกษา ตามแนวคิดการมีส่วนร่วมโดยการมีส่วนร่วมด้าน การวางแผน การมีส่วนร่วมด้านการจัดแสงหาทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการร่วมมือประสานงาน และการมีส่วนร่วมด้านการประเมินผล

3. ผลการศึกษาแนวทางการจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ทุกกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ด้วยกันได้อย่างกลมกลืน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน อาศัยพึ่งพากันได้ ไม่มีปัญหาในการสื่อสาร การแต่งกายคล้ายคลึงกันไม่ว่าจะเป็นชาติพันธุ์ใด ซึ่งประเด็นความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนฐานทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ประกอบด้วย 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) ความหลากหลายทางประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม อาทิ ความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพิธีกรรมปาฏิหาริย์ 2) ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ซึ่งบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วย ชาติพันธุ์ไทย-เขมร ชาติพันธุ์ไทย-ลาว และชาติพันธุ์ไทย-กูย และ 3) ความหลากหลายทางภาษา ได้แก่ ภาษาไทย ภาษาเขมร ภาษาอีสาน ภาษากูย นอกจากนี้ ปัจจัยทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นสื่อสำคัญที่จะเชื่อมประชาชนให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ตลอดจนการผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางศาสนา จะเป็นการสร้างการรับรู้ และยอมรับในกระบวนการของการอยู่ร่วมกันแบบสังคม พหุวัฒนธรรม ดังนั้น การจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา

จึงเป็นวิธีการ แนวทาง หรือกระบวนการในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีความแตกต่างในด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระเมธีวรญาณ (สายเพชร วชิรเวที) และพระมหาสุขสันต์ สุขขุพัฒโน (2564) พบว่า หลักการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรม ในตำบลท่าแร่ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เป็นการยอมรับความแตกต่างในเรื่องของแนวคิด วัฒนธรรม ประเพณี และความต่างทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และความเชื่อ ความสอดคล้องของหลักการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม พหุวัฒนธรรม ตามหลักการของแต่ละศาสนา คือ การอยู่ร่วมกันของชุมชนชาวพุทธนั้น คือ การรักษาศีล 5 พุดจาตามหลักวาจาสุภาสิต ไม่สร้างความแตกแยกให้เกิดในชุมชน ทำตนให้เป็นประโยชน์ ชุมชนชาวคริสต์ ส่งเสริมให้มีการพัฒนาเปิดกว้างแต่ละชุมชนสู่สังคมอย่างเท่าเทียมกัน รูปแบบและวิธีการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรม คือ ชุมชนชาวพุทธ ส่งเสริมเยาวชนและประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา หรือให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรม ประเพณีที่แตกต่างกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและยอมรับในเรื่องความแตกต่างทางความคิด ตลอดจนมีทัศนคติที่ดีในการอยู่ร่วมกัน อันจะเป็นผลให้การอยู่ร่วมกันในชุมชนที่มีความหลากหลายอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น คณะผู้วิจัยได้สรุปรูปแบบและวิธีการจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา โดยประยุกต์จากรูปแบบและวิธีการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม พระเมธีวรญาณ (สายเพชร วชิรเวที) และพระมหาสุขสันต์ สุขขุพัฒโน (2564) ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 รูปแบบและวิธีการจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนในพื้นที่ในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรม ทูทางวัฒนธรรม และทรัพยากรบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ได้แก่ สื่อสาร สร้างสรรค์ และส่งเสริม ดังนั้น ประชาชนในชุมชน รวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียควรมีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบและวิธีการในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรม เป็นวิธีที่ถอดแบบมาจากการใช้ชีวิตประจำวันของคนในสังคม ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การเคารพในกฎเกณฑ์ การเคารพซึ่งกันและกัน เป็นข้อกำหนดของทุกฝ่ายในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ได้วางไว้ เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการอยู่ร่วมกันในสังคม ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมนั้นเป็นกระบวนการการวางแผน การจัดแสงหาทรัพยากร การร่วมมือประสานงาน และการประเมินผล

2. ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ จากผลการวิจัย พบว่า การจัดการความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จึงเป็นวิธีการ แนวทาง หรือกระบวนการในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีความแตกต่างในด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ ดังนั้นหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ควรมีการจัดทำแผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันภายใต้สังคมพหุวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา โดยอาจอ้างถึงหรือประยุกต์ใช้แผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันภายใต้สังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย (พ.ศ. 2566-2570) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) ได้กำหนดวิสัยทัศน์ไว้ว่า “สังคมไทยมีเอกภาพท่ามกลางความหลากหลาย มีสันติวัฒนธรรมสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข” ซึ่งได้กำหนดไว้ 4 แนวทาง ดังนี้

แนวทางการดำเนินการที่ 1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการรักษาความมั่นคงภายในประเทศ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ท้องถิ่นจังหวัด ควรเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้าง การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของคนในชาติอย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรี โดยสันติวิธีภายใต้สังคมพหุวัฒนธรรมให้เกิดผลชัดเจนอย่างเป็นรูปธรรม

แนวทางการดำเนินการที่ 2 สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ท้องถิ่นจังหวัด ปกครองจังหวัด และสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรเข้ามามีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้คนในชาติได้รับการประกันสิทธิขั้นพื้นฐาน และได้รับการพัฒนาศักยภาพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเสมอภาคและไม่เลือกปฏิบัติ รวมทั้งเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชาติในการแก้ไขปัญหาได้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรมให้ยั่งยืน

แนวทางการดำเนินการที่ 3 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการรักษาความมั่นคงภายในประเทศ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ท้องถิ่นจังหวัด ควรส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และภาคประชาสังคมทั้งในและต่างประเทศ มีความเข้าใจเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขภายใต้สังคมพหุวัฒนธรรม รวมทั้งการดำเนินงานของภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

แนวทางการดำเนินการที่ 4 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำนโยบายทั้งในระดับประเทศ และระดับท้องถิ่นควรทบทวนความเหมาะสมของแนวทางการบริหารจัดการเชิงนโยบาย กฎหมายระเบียบ หลักเกณฑ์ และมาตรการของประเทศไทยให้เป็นไปอย่างเหมาะสมและสอดคล้องต่อการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการบริหารจัดการของภาครัฐได้รับการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้หลักธรรมาภิบาล

นอกจากนี้ นักวิชาการ หรือนักวิจัยควรศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับทิศทางและแนวโน้มของสังคมพหุวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงเพื่อจะได้วิเคราะห์สถานการณ์ได้อย่างถูกต้อง นำมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ โดยความเห็นชอบของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ที่จัดสรรงบประมาณสนับสนุนปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 และขอขอบคุณที่ปรึกษา ภาคีเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประชาชนในพื้นที่ที่ให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจนทำให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วง

เอกสารอ้างอิง

- ชันทอง วัฒนะประดิษฐ์ และคณะ. (2564). รูปแบบการสร้างสังคมพหุวัฒนธรรมไร้รอยต่อทางศาสนา. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 8(3), 436-450.
- เจน สุขศรีทอง และคณะ. (2564). การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้. *วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 13(3), 19-35
- บัญญัติ สาลี และชัยวัฒน์ เสาทอง. (2565). ปัญหาการรับบริการสุขภาพข้ามแดนของผู้ป่วยชาวกัมพูชา. *วารสารนวมทองแห่งพุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 9(1), 89-102.

- พรชัย นาคสีทอง และอนินทร์ พุฒิชิต. (2557). พลวัตทางพหุสังคมและพหุวัฒนธรรมของผู้คนในเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ (พ.ศ. 2522-2553). *วารสารไทยศึกษา*, 10(2), 117-153.
- พระครูปลัดสาธุวัฒน์. (2566). การบริหารจัดการวัฒนธรรมในการส่งเสริมประเพณีสงกรานต์ของกลุ่มชนพหุวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดนครปฐม. *วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์*, 8(2), 273-284.
- พระมหามงคลกานต์ วิจิตรธมโม, คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์ และพูนศักดิ์ กมล. (2562). การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย กรณีศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 6(2), 46-59.
- พระเมธีวรญาณ (สายเพชร วชิรเวที) และพระมหาสุขสันต์ สุขวทุฒโน. (2564). การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย: กรณีศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมในตำบลท่าแร่ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 9(4), 1653-1665.
- ศิริจิต สุนันตะ. (2559). สถานการณ์โต้แย้งเรื่องพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย. *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*, 32(1), 5-30.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). แผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมการอยู่ร่วมสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย (พ.ศ. 2566-2570). <https://gdcatalog.go.th/dataset/gdpublish-nscsse-51-02>
- โสภี อุณหะยา และปณิดา น้อยหลบลู. (2564). ศาลาแก้วกู่: เรื่องเล่ากับกลวิธีการสร้างพหุวัฒนธรรมในชุมชนแม่น้ำโขง. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 7(1), 149-166.
- อนุกุล ศิริจันทร์. (2562). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารงาน. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 4(1), 18-31.
- อุทิศ ทาหอม และสุนันท์ เสนารัตน์. (2561). การประยุกต์ใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอีสาน. *วารสารวัฒนธรรมและมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์*, 5(1), 15-24.
- อุบลวรรณ สุวรรณภูสิทธิ์ และคณะ. (2565). การบริหารจัดการและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายของทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์. สุรินทร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- เอี่ยมพร หลินเจริญ. (2552). การวิเคราะห์และนำเสนอผลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ. <http://www.edu.tsu.ac.th/major/eva/files/journal/DataAnalysis.pdf>
- โอภาส เกาไศยาภรณ์. (2557). เครือข่ายสังคมเชิงเสมือนกับการพัฒนาการจัดการศึกษาในสังคมพหุวัฒนธรรม. *วารสารศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 10(1), 5-14.